

Mångberg

— *fäbod med vattenkraft*

När man hör ordet fäbod tänker man först och främst på arbetet med djuren. Det var ju just djurhållningen som gjorde det nödvändigt med buföringarna. Denna del av fäbodlivet är dock väl dokumenterad och kommer inte att närmare behandlas här.

Vad som istället gjort — och fortfarande gör — Mångberg till något alldeles speciellt är vattnet — Mångsjön, Mångån, dammen. Livet har här i alla tider kretsat kring vattnet, från forna tiders kvarnar, tröskar och sågar till dagens fritidsfiske och badliv.

Redan tidigt anlades här dammar för att ta tillvara vattenkraften. Den sannolikt äldsta dammbyggnaden låg ungefär vid den stenfyllda träkistan mitt i den nuvarande dammen. År 1860 byggdes en ny damm i nuvarande läge, men redan 1872 byggdes den östra delen om för att bli mer lämpad för flottning. Flottningen pågick sedan fram till mitten av 1950-talet.

År 1877 byggdes sågen i Mångberg. Man bildade en förening med 100 andelar eller stockar som andelarna benämndes. Varje andel värderades till 20 kr och betalades till största delen genom arbete; de kontanta bidragen var små.

Byggmästare var Sol Lars Jonsson, som även utförde allt smide. Som exempel på vad det ville säga att skaffa byggnadsmaterial på den tiden kan nämnas att gjutjärnsdelar för ramen hämtades från Gävle med häst. Resan gjordes av Ryss Anders Andersson och tog 2 veckor.

I en tidningsartikel från 1930-talet skildras arbetet vid sågen: ”Ett fäbodställe med ett vattendrag har en särskild tjusning och framför allt

Mångbergssågen. Foto: Håll Nils Mattsson omkr 1921.

om där finnes något gammalt vattenverk. Mer än vanligt är detta fallet i Mångberg med den idylliska dammen och sågen mitt i byn. På ena sidan växa skuggande granar och björkar. Här kan den jäktade nutidsmänskan finna lugn och ro medan det sövande bruset från den gamla dammen lägger sig som bomull omkring ramen av falskdeklaration och försvinnningar, förstörda nerver och samvete.

Ett modernt kraftverk där vattnet går in i en tub, som försvinner i en tegelbyggnad, vari stå några svarta vidunder med blanka metalldelar och marmorskivor, imponerar ej i samma grad som Mångbergs såg, där vattnet fritt och ohejdat får kasta sig över skovelhjulet och man dessutom kan följa varje detalj av händelseförloppet vid sågningen, fritt från finesser och konstigheter. Se huru allting verkar då sågaren sätter igång verket genom att kasta sig över en stor hävstång inne i byggnaden så att dammluckan öppnas i den 3 m breda plankrännan och därpå svänger en spak som reglerar öppningen till skovelhjulet. Ramen börjar röra sig sakta men säkert, hävstänger röra sig, hakar gripa in och stoc-

kar föras framåt av matarbommen. Skovelhjulet, som drar ramen, går så att vattnet yr om det, medan det som drar kantverket är större och går mer sakta.”

Det tog ca 15—20 min att såga en stock. Ramen måste gå minst 12 timmar per dygn och det berättas att sågaren Rull Lars Olsson inte tog någon middagsrast utan tog med korvbit och limpa ut i sågen och satt och åt under sågningen. Rull Lars var sågare i 40 år och slutade 1936.

En arbetsbok för sågen, som omfattar åren 1887—1976, finns bevarad. Av denna framgår bl a.

1890 fanns 56 sågdelägare med sammanlagt 100 andelar
varje delägare hade ett uppslag i arbetsboken där delägarens dags-
verken, virkesleveranser och sågningar bokfördes
stenkörning i 20 timmar var 1891 värt 2.40 kr dvs 12 öre/tim
år 1888 debiterades för sågning 311.56, 1898 650.99, 1908 545.17,
1918 2 037.09, 1928 2 313.95 och 1938 157.42 kr; som mest 2 945.20
år 1922
spånhyvling utfördes fram till år 1910

Den sista stocken sågades 1938. Sågen var då i behov av omfattande reparation och under de följande åren gjordes ett flertal utredningar beträffande renovering. Bl a presenterades 1938 ett alternativ med 50 hkr turbin och cirkelsåg. Någon renovering kom dock inte till stånd, men 1950 reparerades dammen för 1 700 kr.

År 1976 upphörde sågföreningen, och det tre år tidigare bildade Mångbergs och Holens Fäbodlag övertog sågen.

Förutom sågen i Mångberg har ytterligare sågar funnits i Mångån; från Mångsjön räknat Mångsåg (1.7 km uppströms Mångsjön), Fjärdsåg (1.3 km nedströms Fjärdén) och Dalsåg (0.7 km uppströms Fjärdén). I Ekorrån vid Borberg fanns Korvsåg, som byggdes 1732. Även Mångsåg och Fjärdsåg byggdes under 1700-talets första hälft.

I Ekorrån fanns även en vadmalsstamp. Den revs redan före 1880. Platsen — där Fjärdvägen går över Ekorrån — kallas än i dag för Stampen.

Sågarna var dock sannolikt inte de första anläggningar som utnyttjade vattenkraften. Redan 1663 fanns i Mångån 13 kvarnar. Kvarnarna var skvaltkvarnar, som drevs med hjälp av skovlar på en lodrät axel. Kvarnbyggnaderna var knuttimrade i två våningar. I Mångberg var

Sågrännan och parkvarnen, Mångbergskvarn och Holkvarn. Foto: Håll Nils Mattsson omkr 1921.

kvarnen utförd som parkvarn, dvs två kvarnar med olika ägare under samma tak; Mångbergskvarn och Holkvarn.

Kvarnarna ägdes av kvarnlag. Varje kvarnlag hade sammanlagt 144 andelar, som kallades timmar, motsvarande alla timmarna i en arbetsvecka; dvs sex maldygn om tjugofyra timmar vardera. Enligt en kvarnbok för Mångbergskvarnen från 1878 bestod kvarnlaget av 30 medlemmar. En normal andel var 6 timmar, vilket medförde rätt att mala 6 timmar i veckan; dvs ett dygn varje månad under malningssäsong.

Var bonde var sin egen mjölnare. När kvarnen var ledig, fick, enligt ett protokoll från den 1 april 1883, utomstående mala för en krona per dygn. Protokollet avslutas med följande påpekande:

”De som utan qvarnföreståndarens bifall på något sätt infinna sig i qvarnen och där företaga malning varda därför åtalade som för inbrott enligt allmän lag.”

Delägarna hade att utföra arbete i proportion till sina andelar. För att bördorna skulle bli rättvist fördelade förde kvarnföreståndaren en ar-

betsbok (qvarnbok), som hade ett uppslag för varje delägare med kolumner för arbete, behållning och rest (skuld). Arbetsbokens konton måste med jämna mellanrum avstämmas eller som termen löd ”skultas” t ex. ”1882 10/2 Skultas 2 kr per timme Räst 6.34”. Delägaren, som hade 6 timmars andel, hade alltså före ”skultningen” haft en behållning av 5.66 kr. Att betala resterna i kontanter kom naturligtvis aldrig i fråga, utan beloppet var en värdejämbötare efter vilken kvarnföreståndaren utkrävde nytt arbete i förhållande till vars och ens uppkomna rest.

Kvarnen var i bruk till 1921, då den i enlighet med delägarnas beslut försålde och revs.

Nedströms om kvarnen fanns ytterligare en anläggning, som använde vattenkraften, en trösk. Tröskan brukades fram till 1920-talet. Därefter använde man under en tid kvarnaxeln som drivkälla för flyttbara tröskverk. Trösklådan finns ännu kvar strax nedanför Fjärdvägen.

Mångån var som ovan nämnts en viktig flottled. I Mångberg fanns bl a en flottningsbarack, som Sollerö IF:s orienteringssektion nu har rustat upp till en fin klubbstuga.

Under 1950-talet aktualiserades frågan om elektrifiering i Mångberg. År 1953 bildades Mångbergs Elektriska Distributionsförening, och man undersökte möjligheterna att anlägga en vattenkraftstation i Mångberg. Eftersom samkörning med annat kraftverk var nödvändigt, gjordes en förfrågan till Ryssa Elverk, som dock hade egna planer på exploatering av Mångån med utnyttjande av hela fallhöjden mellan Mångsjön och Siljan. Man planerade en kanal från Mångberg till Mångbro och en tub från Mångbro till Siljan. Ansökan till Vattendomstolen inlämnades 1962. Projektet fullföljdes dock aldrig, vilket säkert var bäst för Mångberg, då kanalen skulle förstört mycket av den ursprungliga miljön. 1973—74 kom i alla fall elektrifiering av Mångberg till stånd genom anslutning till Ryssa Elverks nät.

Mångbergsdammen blev med tiden i allt större behov av renovering. Sommaren 1973 sammankallades ett möte i Mångberg. Vid mötet beslutades att en intresseförening skulle bildas, vilken skulle arbeta för att om möjligt bevara dammen.

Den 3 november 1973 bildades så Mångbergs och Holens Fäbodlag med följande styrelse: Göte Halvarsson (ordf), Oscar Stunis (kassör), Helmer Lissmats (sekr), Kjell Uhläs och Håkan Bond. Fäbodlaget hade

Sågbacken framför parkvarnen. Foto: Håll Nils Mattsson omkr 1921.

från början 99 medlemmar. Medlemsantalet har nu vuxit till 131, vilket innebär nästan 100%-ig anslutning.

Redan 1974 kunde vi bygga om dammens östra del. Ritningarna utfördes av undertecknad, Anders Lindgren var arbetsledare och Ivar Påhls gjorde smidesarbetet. För att AMS-bidrag skulle utgå måste arbetet tyvärr utföras vintertid. Vi hade dock tur, vintern blev mild och snöfattig, och arbetet kunde utföras planenligt. Medlemmarna ställde upp med kontanta bidrag och frivilligt arbete. Bidrag erhöles även från kommunen, Sollerö jordägare, Siljans regleringsfond och skogsbolagen.

År 1976 övertog fäbodlaget sågen och takade den. Kjell och Arne Uhlas utförde arbetet.

Hösten 1978 var det så dags att bygga om resten av dammen och badbryggan. Samma personer ansvarade för arbetet som i den första etappen. Ett mycket stort frivilligt arbete utfördes av fäbodlagets medlemmar, sammanlagt 539 timmar fördelade på 40 medlemmar. Sommaren samma år byggdes också en gårdsgård kring området vid dammen.

Vintern 1980 avled Göte Halvarsson, som varit fäbodlagets drivande kraft. Han efterträddes av Max Johansson som ordf.

Genom frivilligt arbete byggdes dansbanan om hösten 1980, och 1981 timrade Östen Sahr en ny dansbanekur. Under sommaren 1981 iordningställdes också en båtplats vid Mångsjön. Året därpå byggdes ett choklad- och pilkastningsstånd; även detta timrat av Östen.

Allt sedan fäbodlaget bildades har en restaurering av sågen varit ett av de stora målen. Till slut lyckades vi få Riksantikvarieämbetet intresserat. I november 1981 gjorde de en statusbesiktning, en kortfattad arbetsbeskrivning och en kostnadsberäkning som slutade på 475 000 kr.

Ansökan om bidrag från Arbetsmarknadsverket inlämnades samma höst. Riksantikvarieämbetet klassificerade sågen som kulturhistoriskt värdefull bebyggelse av riksintresse, vilket innebar att bidrag kunde utgå med 90 %. Fäbodlagets kostnad beräknades därför bli 48 000 kr. För att täcka fäbodlagets del av kostnaden ansöktes om virkesbidrag från Sollerö Sockensamfällighet, Korsnäs Marma AB och Stora Kopparbergs Bergslag AB.

De sökta bidragen erhöles och i november 1982 kunde arbetet starta. När detta skrivs vintern 1983 pågår restaureringen för fullt. Bl a skall följande arbeten utföras:

- uppriktning av byggnaden och utbyte av rötskadat virke
- ny vattenränna
- nya vattenhjul; underfallshjul för ramen och överfallshjul för kantverket
- nya axlar för vattenhjulen
- demontering och reparation av sågramen
- restaurering av stensättningen längs kanalsidorna

Målsättningen med restaureringen är, att anläggningen skall kunna köras någon eller några gånger per år i demonstrationssyfte för att visa hur man tidigare sågade upp timmer till bräder med hjälp av vattenkraft.

Som synes har mycket blivit utträttat under de knappt 10 år som fäbodlaget funnits. Finansieringen har klarats genom frivilligt arbete, anslag, gåvor från jordägare och skogsbolag och inte minst genom intäkter från de fester fäbodlaget anordnar varje sommar.

Tre veckor efter midsommar sker majstångsresningen i Mångberg. Den har gamla traditioner. 1935 bildades Mångbergs Majstångsförening, majstång restes, dansbana byggdes (virket sågades i Mångberg) och danser och majstångsresning anordnades. Tyvärr hade man ofta

otur med vädret och det blev ett talesätt, att lika säkert som det var soligt väder vid Leksandsrodden lika säkert regnade det vid majstångsresningen i Mångberg. Under de år fäbodlaget anordnat majstångsresningen har vi dock haft tur med vädret och publiktillströmningen har ökat för varje år. De senaste åren har vi haft över 1 000 åskådare vid den traditionsenliga dragkampen över dammen på kvällen efter majstångsresningen.

Ett av de första åren uppmärksammades majstångsresningen av Britt-Marie Svedberg, som i sin krönika i Dagens Nyheter gav denna stämningssbild:

”Vi reste majstång i en fäbod en kväll i juli när knotten svärmade i tätta moln från sågdammen och dimmorna blandade sig i långdansen, som leddes av prästen.”

Förutom majstångsresning har fäbodlaget under några år anordnat fäboddagar med buförståg, hantverkare, tal av bl a Mats Rehnberg, dop m m. Årets fäboddag borde kunna bli något extra, eftersom sågen då skall kunna demonstrationsköras, om allt går enligt planerna.

Nog har Mångberg ändrat karaktär — någon riktig fäbod är det inte längre. Kor har inte funnits här sedan 40-talet och jorden brukas i stort sett bara av Kjell Uhlas, som med sin potatisodling verksamt bidrar till att hålla det gamla odlingslandskapet öppet. Livet präglas inte längre av hårt arbete, utan fäboden används i huvudsak för fritid och rekreation. Som fritidsområde är dock Mångberg något helt annat än de stugbyar, som växer upp överallt. Här finns den kulturella förankring, som de gamla byggnadsminnesmärkena ger, och kvar finns också den sammanhållning och känsla av gemenskap, som av ålder rått.

Håkan Bond